

Farkas E. János—Vajda Ágnes

A statisztika(i adatok) „megbízhatóságáról”

Az utóbbi időben a növekvő nyilvánosság adta lehetőségek nyomán a tömegkommunikációban is megszorodtak a Statisztikai Hivatal tevékenységét, adatait érő bírálatok. Mint sok más fontos társadalmi, gazdasági probléma esetében, itt sem arról van szó, hogy a feszültségek most keletkeztek volna, vagy akár most jutottak volna olyan pont-ra, hogy megoldásuk már nem tűr halasztást. A statisztikai munka fogyatékségei, alapvető problémái hosszú ideje tartó bomlási, torzulási folyamat eredményei, amelyeknek okait térben is jóval szélesebb körben kell keresnünk, mint a statisztika szervezetét közvetlenül befolyásoló államhatalmi szféra.

Úgy véljük, hogy a statisztika kétségtelen válságának mélyebb okai, de még akut problémái is másutt keresendők, mint ahol a sajtóban, a rádióban az utóbbi időben egyre növekvő számban megjelenő bírálatok teszik. A támadásokban is és a Hivatal védekezésében is más fogalmazódik meg, mint amiről valójában szó van.

A statisztikát érő vádakban — nem feltétlenül tudatos módon — számos elem keveredik, és a KSH-t ért bírálatok sokszor közvetlenül a monolit államhatalom és az azt megtestesítő Kormány támadását jelentik. Az állami Statisztikai Hivatal megalakulásától fogva — és a világon mindenütt — a Kormány által létrehozott és fenntartott szerv: munkájának nagy részét a döntések előkészítéséhez, azok végrehajtásának ellenőrzéséhez szükséges adatok gyűjtése, szolgáltatása teszi ki. E kapcsolat általunk optimálisnak vélt formáját később fogalmazzuk meg, itt azt kell hangsúlyoznunk, hogy az elmúlt 40 évben kialakult összefonódás milyen viszonyt eredményezett.

A szocialista központosított tervgazdálkodás hatásai természetesen nem kerülhették el a KSH-t sem, és az államhatalom a legapróbb részletekig, minden területen magába olvasztotta és irányította a KSH tevékenységét is. A KSH alárendeltségének módszerei és formái változtak ugyan az elmúlt negyven évben, a kapcsolat lényege azonban nem változott: a Hivatal változatlanul egy *központi* irányított gazdaság és társadalom folyamatainak megfigyelésére alkalmazott eszköz maradt. A hivatalos statisztika egy monolitikus berendezkedésű pater-nalista állam vezérelte gazdaság és társadalom folyamatait kívánja

nyomon követni, funkciója lényegében a központi utasítások érvényesülésének ellenőrzése. Ez az egyik oka annak, hogy a legtöbb területen nem tud megfelelni valódi feladatának és a ma már hangot kapó elvárásoknak: *azt mérje, ami történik*. A másik ok *megkülönböztetés nélküli betagozódása az államigazgatásba*. A KSH ugyanolyan pozíciójú kormányhivatal, mint bármelyik minisztérium, holott funkciója azokétól a tervezdálkodás virágkorában is eltért: nem irányító, nem döntéshozó szerv, nem is felügyeleti hatóság, hanem a gazdaság és társadalom folyamatainak mérését hivatott szolgálni a maga módszertani apparátusával. Rugalmatlansága, merevsége e két okból együttesen fakad.

Amikor tehát a KSH-t bírálják, akkor leggyakrabban a Kormányt támadják, amikor az adatok szándékos torzításáról beszélnek, akkor azt „üzenik” a Kormánynak, hogy meghamisítja az adatokat, nem kívánja a közvélemény elé tární tevékenységének „eredményeit”. Más szóval, olyan összefonódást vélnek felfedezni a Kormány és a Statisztikai Hivatal között, amely messze túllép a megrendelő-adatszolgáltató egyszerű viszonyán, amely a statisztikát mint egzakt tudományt a politika direkt szolgálatába állítja.

A támadásokra természetesen nem a Kormánynak, hanem — a játékszabályokból eredően is — a Hivatalnak kell válaszolnia. Ennek is régi hagyományai vannak, hiszen a statisztikának akkor is védekeznie kellett, amikor bizonyos lehetett abban, hogy a tények feltárásában alkalmazott módszerei nem irányítás-függőek, az adatok a társadalomban valójában zajló folyamatokról szólnak, másszóval, amikor a támadásokat biztosságos szakmai alapon tudta visszaverni.

Ma a Hivatal magatartása valóban csak védekező lehet. Talán nem véletlen, hogy az eddigi reakciók még nem „fedezték fel” a Kormányt érő burkolt támadásokat, és azokat nem háritották tovább. Ennek kétségtelen oka, hogy a vezetés sem kérdőjelezi meg, hogy a Hivatal fő funkciója a Kormány kiszolgálása.

Emiatt a védekezés elsősorban arra irányul, hogy bizonyítsa a KSH által publikált adatok helyességét. Az elhangzó magyarázatokban elfogadható érvek vannak, hiszen valóban nem arról van szó — a Hivatal tevékenységének nagyobb részében —, hogy az adatgyűjtések szervezések vagy végrehajtásakor, a publikálásra kerülő adatok kiválasztásakor vagy elemzések az információkat eltitkolják vagy tendenciózusan válogatják. Azt kell mondanunk — jó lenne, ha csak az lenne a statisztika fő problémája ma, hogy a publikált adatok korrektsége kérdőjelezhető meg.

Úgy véljük, hogy a Hivatal védekezéseiben egyrészt nem tisztázza a Kormányhoz való viszonyának lényegét, az ebben fellelhető problémákat, azok hatását a statisztikai munka minőségére, függetlenségére, tudományos színvonalára. Másrészt nem tisztázza a statisztikai munka válságának belső összetevőit. Nem kétséges, hogy a két dolog összefügg, szoros kölcsönhatás fedezhető föl e két jelenségkör között, amelynek lényegét szintén fel kellene deríteni. Nekünk nem lehet itt célunk elemezni annak a bizalmi válságnak az okait, amelyek a KSH-t ért támadásokból a Kormány mai megítélését érintik, már csak azért sem, mert ezzel a politológusok, közgazdászok bő terjedelemben foglalkoznak. Meg kell jegyezni azonban, hogy míg az 1950—60-as években, az 1970-es évek elején elsősorban az egyik fő „információ-fo-

gyasztónak”, a kormányzatnak nem állt érdekében, hogy valós adatokhoz jusson, addig az 1970-es évek második felére, és napjainkban is a másik „fogyasztó” (egyben adatszolgáltató), a lakosság nem kevésbé ellenérdekelt a megbízható statisztikák előállításában. El kell fogadnunk, hogy a lakosság magatartása racionális; hiszen immáron több generáció tapasztalata bizonyítja, hogy a statisztikai adat a nem az ő érdekében tevékenykedő kormányzat kezében számára veszélyes eszközzé válhat.

A kormányzati igények és a statisztikai információk közötti összefüggést befolyásolja, hogy milyen erővel tudnak megjeleníteni a központon kívül olyan egyéb érdekek, amelyek képesek a statisztika által vizsgált témaköröket, vizsgálati szempontokat módosítani. Ezek közül talán a legfontosabb a *helyi közigazgatás*¹ információigénye, mely területi egységeknek saját tevékenységük gyakorlásához, funkcióik ellátásához szükségük volt a területükön élő népesség egyes jellemzőinek, az itt működő szervezetek, vállalatok, intézmények tevékenységének leírására, megismertetésére.

A helyi közigazgatás autonómiájának megszüntetése, a tanácsoknak a központi hatalom helyi végrehajtó szerveivé degradálása a negyvenes évek fordulóján szükségszerűen eredményezte a statisztika fenti funkciójának elvesztését is. A statisztika azóta egy centralizált állami bürokrácia számára szolgált információkat, amelyekben a települési, regionális különbségek, jellegzetességek nagy országos masszává mosódnak össze. Hangsúlyoznunk kell, hogy ebben a fejleményben a döntő szerepet a megrendelők, felhasználók autonómiájának elszorítása játszotta; a legfelkészültebb statisztikus sem képes megfogalmazni a differenciált helyi igényeket kielégítő adatszolgáltatási szisztémát. Ennek hiánya pedig megnehezíti a helyi döntések meghozatalát és nyilvánvaló, hogy egy várhatóan erősödő helyi közigazgatásnak ki kell alakítania saját információis infrastruktúráját is.

A Hivatal történetét az utóbbi két évtizedben belső munkatársként is megélt, a statisztikai szolgálat fontosságát magukénak érző, a statisztika függetlenségének szükségességét valló *statisztikusokként* kíséreljük meg megfogalmazni azokat a jelenségeket és okokat, amelyek ismerete és továbbgondolása feltétlenül szükséges a *statisztika* válságának leírásához és talán a kivezető út megtalálásához is.

Mindezt a Hivatal társadalomstatisztikai tevékenységének alaposabb ismerete birtokában tesszük, de úgy, hogy a társadalomstatisztikát a hagyományos — a jelenleginél jóval szélesebb — értelemben használjuk, tehát idetartozónak érzünk minden olyan jelenséggel foglalkozó statisztikát, amely az emberek életviszonyait a legtágabb értelemben érinti. A gazdasági élet átalakulásával így számos olyan statisztika is idetartozik — értelmezésünk szerint —, amely jelenleg a gazdaságstatisztika részét képezi. Az alábbiakban felsorolt példák is a társadalomstatisztika tárgyköréből származnak, de úgy véljük, hogy a problémák gyökerei azonosak, és az illusztrációk a gazdaságstatisztika tárgyköréből is folytathatók lennének.

Az elmúlt negyven évben a Statisztikai Hivatal alapvető funkciója nem a gazdasági és társadalmi folyamatok, jelenségek mérése volt, hanem a kormányhatározatok ellenőrzése. A Statisztikai Hivatal gyakorlatilag mindvégig kézívezelettel működött, a mai napig megőrizte működésében, felépítésében az 1948 után kiala-

kult modellt. A Hivatal magán viseli egyrészt természetesen a (gazdaság)politika változásainak lenyomatait, ezek azonban sohasem voltak képesek gyökeresen átalakítani a Hivatal 1948-ban kialakult struktúráját. Másrészt tudatában vagyunk annak — miközben a Statisztikai Hivatal működését befolyásoló viszonyok állandóságáról beszélünk —, hogy a statisztikai munka színvonalát bizonyos differenciáltság jellemezte az elmúlt évtizedekben. Változó színvonalról, eltérő „korszakokról” kétféle értelemben is beszélhetünk. Egyrészt a statisztika probléma-érzékenységében, valóság-feltáró képességében bekövetkező változások eredményeztek elkülöníthető korszakokat. Másrészt a társadalmi jelenségek leírását végző két határtudomány (közgazdaságtan, szociológia) és a statisztika eltérő ütemben fejlődött, ugyanakkor a statisztika is változó eredményeket ért el e két tudomány fogalmainak alkalmazásában. A közgazdaságtant és a szociológiát be lehetett tiltani, föld alá lehetett kényszeríteni a negyvenes évek végén, a statisztikát viszont nem lehetett teljesen megfosztani a háború előtti európai színvonaltól. A hatvanas évek közepéig az alapvetően tervutasításos szerkezeten belül is őrzött a statisztika egyfajta európaiságot, egyfajta háború előtti hagyományt a módszerek alkalmazásában, a szakmai kultúrában. Emellett a tudományos kutatóhelyek radikális megszüntetésekor a Statisztikai Hivatal viszonylag kedvező munkalehetőséget biztosított egyes társadalomkutatók számára. (További szakember-erősítés érkezett egyébként 1956 után.) Kétségtelen, hogy a Statisztikai Hivatal bizonyos védettséget biztosított az itt dolgozóknak, és mivel az adatközlések többsége titkos volt, ez a védettség viszonylag tartós lehetett.

Az 1960-as évek közepe utáni változások egyik jellegzetessége a „burzsoá” tudományok polgárjogának lassú térnyerése, a társadalomtudományi kutatóhelyek számának növekedése volt. Az ezekben megvalósuló kedvezőbb munkafeltételek (nagyobb kutatói szabadság, kevesebb rutinjellegű kötelezettség, nagyobb nyilvánosság biztosítása) fokozatosan magukhoz vonzották a KSH-ból a jó szakembereket. A folyamatot felgyorsította a Hivatal elbürokratizálódása is. A nyilvánossá váló adatok számának mennyiségi növekedésével párhuzamosan vált egyre információszegényebbé az adatszolgáltatás, és ebből következően az elemzések is kezdtek magukra ölteni egy hivatali szabványformát.

A hatvanas évek végétől kezdve, amikor a közgazdaságtan komolyabb eredményeket ért el a gazdasági jelenségek leírásában, a statisztika — az előbb említett problémákból eredően is — ezzel nem tudott lépést tartani, és relatív színvonal-romlása következett be.

A statisztikai munka színvonalának hullámlása és a hatvanas évek derekáig e határtudományokhoz viszonyított igényessége ellenére sem vitatható, hogy a statisztikai szolgálat az elmúlt negyven évben nem töltötte be azt a funkciót, amelyet joggal várhat el a közvélemény egy statisztikai hivataltól: nem tudott „független” kormányhivatallá válni, amely a kormányzati döntéseknek nemcsak a végrehajtását ellenőrzi, de a következményeit is vizsgálja további döntések előkészítése céljából; ezenkívül magára vállalja, hogy a kormányzat szándékaitól független, esetleg azoknak ellentmondó gazdasági és társadalmi változásokat, folyamatokat, jelenségeket is érzékeny műszerként mérjen. A statisztika és a mindenkori kormányzat viszonyában így alap-

vető változásra van szükség. Mindenekelőtt azt kell alapelveként le-
szögezni, hogy egy ország vezetése, közvéleménye, gazdasági élete szá-
mára fontos és használható adatok begyűjtéséhez folyamatos társad-
almi ellenőrzésre van szükség. Ezt leghatékonyabban nem a Kormá-
ny (még kevésbé a párt) tudja érvényesíteni, hanem a Parlament a
legalkalmasabb szerv erre minden eddigi tapasztalat szerint. Természe-
tesen nem a jelenlegi Parlamentről van szó, hanem egy olyan — szak-
értőkkel támogatott — demokratikusan választott testületről, amely a
legpontosabban tudja közvetíteni és meghatározni azokat az adatigé-
nyeket, amelyek legjobban szolgálják a Parlament, a Kormány dön-
téseinek előkészítését.

A viszony azonban csak akkor lehet a társadalom számára valóban
hasznos és megtérülő befektetés, ha a Statisztikai Hivatal függetlenül,
szigorúan tudományos alapokra támaszkodva választhatja meg a je-
lenségek megfigyeléséhez szükséges módszereket. Emellett a társadal-
mi jelenségekkel való állandó és szoros kapcsolatából adódó tapasztat-
latai, valamint szakmai meggyőződése alapján folyamatosan és poli-
tikai vagy ideológiai korlátozás nélkül alakíthatja, bővítheti a megfi-
gyelésre kijelölt jelenségek körét. Újabb és újabb adatgyűjtések, mód-
szertani változások bevezetésére tesz javaslatot a Kormánynak, amely
természetesen a közvélemény ellenőrzése alatt áll, és ezeket csak nyil-
vánosan, szakmai érvek vagy ellenérvek ismeretében és felhasználá-
sával fogadhatja vagy utasíthatja el. Nincs mód itt kitérni az Országos
Statisztikai Tanács 1948-ban elhalt intézményének ebben a folyamat-
ban betöltött jótékony szerepére: mindenesetre, amint sok mást a stas-
tisztikában, itt sem kell újat kitalálni, adott egy bevált forma.

A Kormány és a Statisztikai Hivatallal szemben megrendelőként
vagy felhasználóként fellépő más állami és társadalmi szervek viszo-
nyában az általunk remélt irányban történő változások bekövetkezése
természetesen nagymértékben függ a politikai- és intézményrendszer
átalakulásától. Mindenesetre egy olyan típusú állami intézményrend-
szer létrejöttére, amely a statisztika számára biztosítja az általunk kí-
vánatosnak tartott függetlenséget, 1948 óta most van a legnagyobb
esély. Ezzel párhuzamosan azonban fel kell tárnunk és meg kell szüntetni
azokat az ellentmondásokat is, amelyek a statisztika belső életét, min-
dennapi gyakorlatát bénítják, és amelyek a Hivatal szerepének átér-
tékeléséből és ennek végrehajtásából fakadnak. Tézisszerűen összefog-
lalva, ezek a következők:

1. A statisztikai megfigyelési rendszer ötvenes években kialakított
— és fő vonalaiban lényegében a mai napig megmaradt — struktúrá-
jára jellemző, hogy a „kvázi” gazdaságstatisztika súlya a *társadalom-
statisztika visszafejlesztésével* párhuzamosan erőteljesen megnöveke-
dett. Ez a jelenség egy olyan, a statisztikával szemben megfogalmazott
új és csak erre a periódusra jellemző igény megjelenését tükrözte,
amely a statisztikát a központi tervszámok teljesítésének mérőszkö-
zévé tette. Mint ahogy a Statisztikai Szemle 1949/6. számának egyik
cikkében megfogalmazódik: „A statisztika feladata a terv teljesítésének
mérése és ellenőrzése; ez a feladata országos viszonylatban, de feladata
a vállalaton vagy üzemben belül is.” Ugyanennek a számnak egy másik
tanulmányában is találkozunk hasonló megállapítással: „De a ha-
misításon túl, mi is szemére vethetjük a régi magyar statisztikának,
hogy ... nem rendelkezett a gazdasági élet alapvető mutatószámaival,

A régi magyar statisztikában nincsenek biztos adataink az ipari termelésre, az önköltség alakulására, a kereskedelmi forgalomra vonatkozóan." Nem minősítve itt a háború utáni időszakban az önköltségre, az ipari termelésre s egyebekre vonatkozó adatokat, azt el kell ismerni, hogy az ilyen típusú adatok valóban kis súlyt képviseltek a háború előtt. A termelés ugyanis, és eredményeinek megfigyelése, nem elsősorban kormányzati feladat volt. Ez nem csupán, mint új típusú kormányzati igény jelent meg a statisztikában, hanem a központi akarat voluntarista megítélésének jegyében, a más igények és akaratok, érdekek visszaszorításával, elsöprésével is együttjárt.

2. A társadalomstatisztikai megfigyelések körének kialakítása azon alapelv szerint történik, hogy a szocialista társadalmi-gazdasági berendezkedés bizonyos alapvető állampolgári jogokat (egészségügyi ellátás, oktatás, kultúrálódás, részben lakás) a lakosság számára központi elosztás révén automatikusan biztosít. Ezért az ezeken a területeken zajló folyamatok mérése mennyiségi mutatókra szorítkozzék (mint orvosok, kórházi ágyak, tantermek, épített és elosztott lakások száma, oktatási, közművelődési intézmények száma, férőhely-kihasználtsága stb.). És bár igen hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a redisztribúciós mechanizmusok sem a társadalmi szolgáltatások — közgazdasági értelemben vett — hatékonyságát nem biztosítják, sem a társadalmi igazságosság kritériumainak nem felelnek meg (hiszen igénybevételük se nem ingyenes, se nem biztosít azonos esélyeket a lakosság különböző csoportjai számára), ezek a felmérések nem épülhettek be a statisztikai megfigyelési rendszerbe. A munkához való jog kérdése — a foglalkoztatottság látszólag teljessé válásával — a gazdasági és politikai irányítás számára alapvetően munkaerő-gazdálkodási szempontként jelent meg, statisztikai megfigyelési rendszerét ennek megfelelően alakították ki. A „központilag elosztható” munkaerőforrás számbavétele volt a domináns szempont, a munkaerőpiacon elfoglalt munkavállalói pozíció vizsgálata (különösen, mivel ennek még létezését sem ismerték el sokáig) nem volt feladata a statisztikának sem.

3. Mivel a központi hatalom nemcsak a gazdaság, hanem a társadalom államosítását is célul tűzte ki, a társadalmi folyamatokat is direkt irányítással kívánta befolyásolni. A társadalmi élet legkülönbözőbb területein születtek a többnyire valóságos feszültségek megoldására a feszültségek okait kevésbé elemző, az állami beavatkozás mindenhatóságának hitére épülő jogszabályok, határozatok, kormányprogramok. A statisztika feladata ezen előírások teljesülésének ellenőrzése volt. Voltak rétegpolitikai határozatok, népesedéspolitikai határozatok, foglalkoztatás-politikai határozatok, volt lakás-kormányprogram, oktatási-, egészségügyi kormányprogram stb. Az intézkedések, kormányprogramok vagy alig voltak hatással a társadalmi folyamatokra, vagy szándékaikkal ellentétes következményekkel jártak. (Mint a népesedéspolitikai határozatok, amelyek újratermelték a nagylétszámú korosztályokat.) Ennek ellenére a kormányprogramok előírt mutatók alapján történő mérése kiemelt társadalomstatisztikai feladat volt, és bár az erről készülő — gyakran öszinte és tényfeltáró részekkel is kiegészülő — jelentések eljutottak a szűkkörű vezetés kezébe, semmiféle befolyást nem gyakoroltak a döntésekre.

4. Szinte egyszerre jelenik meg a statisztika problémáinak okaként és következményeként az a kialakult alapelv, hogy egy jelenséget csak

egy adattal lehet és kell jellemezni. Ez a gyakorlat elsősorban a társadalomstatisztikában okozott és okoz komoly gondokat a tekintetben, hogy bonyolult, több tényező együttes hatásaként kialakult jelenségeket kell egyetlen mutatóval vagy adattal jellemezni. Az utóbbi időben a gazdaság átalakulásával, a második gazdaság térhódításával azonban már a gazdaságstatisztika területén is növekvő feszültséget okoz. A fogyasztói árindex körül kialakult — szakmainak egyáltalán nem nevezhető — vita éppen a probléma lényegét kerüli meg akkor, amikor nem arról beszél, hogy nemhogy az életszínvonal, de még a megélhetési költségek változásait is lehetetlen egy mutatóval értékelni. A jelenség éppen a gazdaságstatisztika területén alakult ki akkor, amikor az ötvenes évek elején fokozatosan teljessé vált a statisztika alárendeltsége és szerepének a tervszámok ellenőrzésére való degradálása. Nyilvánvaló, hogy az „egy jelenség — egy adat” szemlélet bénító kölcsönhatásban erősíti önmagát és teszi szürkébbé, információ-szegényebbé a statisztikát. Egyik oldalról megfelel annak a kormányzati elvárásnak, hogy a központi előírások, a tervszámok teljesülésének ellenőrzésére degradált statisztika csak így tehet eleget kiszolgáló szerepének. Másik oldalról a statisztika módszertanát, tükrözőképességét szegényíti, ha nem kutathatja és bővítheti önállóan a társadalmi jelenségek ábrázolására alkalmas mutatók körét.

5. Mérhetetlenül sok szellemi és anyagi erőforrás pazarlódott (pazarlódik) el olyan jelenségek mérésére, amelyek létezése legalábbis megkérdőjelezhető, de amelyekről párt- vagy kormányhatározat született. Ezek között említhető a párthatározatban rögzített osztály-réteg tagozódás kötelező használata a társadalomstatisztikai adatközlésekben, amely elfedi a társadalom tényleges struktúráját, megnehezíti anyagi, kulturális érdekviszonyainak, tagoltságának mérését. Az „osztály-réteg tagozódás” beépítése a statisztika rendszerébe az előző pontban említetteknek is nagyobb problémákat okozott, hiszen azok esetében többnyire reális, létező társadalmi vagy gazdasági probléma megoldására hozott határozat, program megfigyeléséről volt szó, ha a megoldási módszerek hibásnak bizonyultak is. Az osztály-réteg tagozódás esetében a valóságban nem létező struktúra megfigyelésére írtak elő statisztikai technikákat, amelyek még „finomultak” is az évek folyamán: újabb és újabb szellemi foglalkozású csoportokkal (művezetők, technikusok) bővítették (a rendeletek) a munkásosztály sorait. Miután a „munkás” besoroláshoz a hetvenes évek közepétől különböző priviligiumok is járultak (pl. kedvezményes munkáslakás-építési akcióban való részvétel), a lakosság egyes rétegei részéről is érzékelhető nyomás nehezedett paradox módon a statisztikára is, hogy oldja meg a „munkásosztályhoz tartozásukat”. Így — a statisztikában — jelentékenyen nőtt ebben az időszakban a munkásosztály súlya a magyar társadalomban, továbbá az egyes társadalmi rétegek közötti „közeledés” volt tapasztalható — a statisztikai adatokban.

6. Ugyanakkor hosszasan léteztek tabu-témák (gyakran hasonló témakörökben, mint amelyekről később a kormányprogramok születtek). Ezek a jelenségek, kormányzati szentesítés híján, nem kerülhettek be a statisztika megfigyelési körébe. „Társadalmi tényként” csak olyan jelenségek kerülhettek be a statisztikába, amelyek létezését a kormányhatározatok is elismerték. Tény tehát az, amit a kormányzat annak fogad el, függetlenül a jelenség létezésétől, valóságos súlyától,

kiterjedtségétől. A Hivatal — a benne dolgozó statisztikusok legjobb szándéka ellenére — sem mérhetett olyan jelenségeket, amelyekről a központi kormányzat ideológiai vagy egyéb okokból nem vett tudomást. Emlékeztetnünk kell arra, hogy például a népességszámot a születések és halálozások egyenlegével vezetik tovább; a ki- és bevándorlás tehát a népességszámot nem „befolyásolja” — a statisztikában. Létférfizimumot mérni sem volt szabad 1982—83-ig, a munkanélküliség méréséről pedig csak 1989-től lehet szó, mert azóta van róla kormányhatározat. (Ez az adat azonban alkalmatlan lesz a tényleges munkanélküliség megállapítására, hiszen csak a segélyben részesülőket fogja mérni.)

Csak esetleges és szórványos adatgyűjtések születtek olyan jelenségekről, amelyek létezését a kormányzati ideológia nem tagadta, de nem is tartotta fontosnak, mivel csak ideiglenes, átmeneti jelenségnek, a múlt maradványának stb. tekintette (ilyen pl. a települések differenciáltsága, a lakosság magánérső tevékenysége akár a termelés szférájában, akár az infrastruktúra fejlesztésében, egyáltalán minden olyan jelenség, amely nem illeszthető be a központi irányításra épülő gazdaság és társadalom fogalomrendszerébe).

7. Ez a merevség tükröződik abban is, hogy a statisztika nem tud egyetlen olyan területen sem megfigyelési rendszert kiépíteni, amelynek gazdasági és ideológiai megítélése bizonytalan. A merevség szükségyszerű következménye a statisztika kiskorúsításának. Alapvető következménye a statisztika vázolt funkciójának, hogy önállótlanná vált, emiatt rugalmatlan és alkalmatlan a lényeges új jelenségek megfigyelésére, még akkor is, ha erre belső „reformpárti” sürgetés vagy alternatív mozgalmak nyomására hirtelen kormányzati igény jelentkezik. Ez a megállapítás érvényes egyébként a régóta létező, de korábban a kormányzat által tiltott vagy csak tűrt, de ma már támogatott jelenségek megfigyelésére is. Ez okozza, hogy a mai napig nincs adekvát társadalomstatisztikai megfigyelési rendszere a „második gazdaságban” végzett tevékenységeknek, ezen belül a kisiparnak, kiskereskedelemnek és az új vállalkozási formának sem; egyes vállalkozási formákban még a foglalkoztatottak, tagok létszámára vonatkozóan is csak becslések állnak rendelkezésre.

Változatlan tartózkodás mutatkozik a társadalom egyértelműen negatív (ha úgy tetszik válság-) jelenségeinek mérésével, nemkülönben publikálásával kapcsolatban (mortalitási, morbiditási statisztikák, kriminálstatisztika, környezetstatisztika).

8. A rendszeres éves adatgyűjtések képezik a Hivatal tevékenységének döntő hányadát. Ezeknek egy jelentős része — elsősorban a gazdaságstatisztikában — az egyes népgazdasági ágakban tevékenykedő vállalatok, szövetkezetek, egyéb szervezetek tevékenységéről szóló hatalmas mennyiségű adat begyűjtését jelenti. A KSH-nak ez a feladatköre az ötvenes évek elején kialakult rendszer maradványa, amely a lehető legrészletesebb adatok szolgáltatását írta elő a termelő, szolgáltató egységek számára a központi irányítást végző ágazati minisztérium, a Tervhivatal részére. A dekádjelentések, a negyedéves, féléves adatgyűjtések felduzzasztása jórészt értéktelen adatok gyűjtésével és feldolgozásával kötötte le a Hivatal kapacitását. A Kormány számára gyűjtött ilyen típusú adatok előállítását nyilvánvalóan feleslegesen terheli a Hivatal kapacitását, és nem enged teret más, valóban fontos

feladatok ellátására. Az adatszolgáltatók, az ágazati minisztériumok eddig sem igen használták az ilyen típusú adatokat, a Tervhivatal még kevésbé, de ezt eddig senki sem ismerte be. Az utóbbi időben azonban részükre már kevesebb ellenállásba ütközne az adatgyűjtések megszüntetése. A felesleges adatszolgáltatások megszüntetése ma már egyre inkább a statisztika belső problémája: az illetékes ágazati főosztályok jelenleg ragaszkodnak a létüket igazoló nagymennyiségű adatgyűjtések fennmaradásához.

9. A statisztikai elemzések napjainkig jellemző anonimitása és kötelező szentvelen unalma, a statisztikai elemzés háború után kialakult műfajának hagyományára támaszkodik. A „hagyományt” az a centralizált gazdaságban működő szovjet statisztika teremtette meg, amely a tervezésnek csak szolgáltatója volt, és kizárólagos szerepe az volt, hogy a Tervhivatal számára nyersanyagot szolgáltasson. A nemzetközi tekintélyű, híré és színvonalú, háború előtti magyar statisztikai elemzések nem voltak anonimak, sem pedig — adott esetben — szentvelenek.

A statisztikai adatok elemzése eredetileg — a hagyományos értelemben vett — leíró statisztika volt. Ez valós problémákat gyűjtött, azok lényegét érzékenyen tükröző adatok értelmezését, leírását jelentette, és gyakran kiegészült az ábrázolt jelenségeket befolyásoló egyéb tényezők hatásának — adatokkal is alátámasztott — bemutatásával. Ugyanakkor ezek a statisztikai elemzések nem foglalkoztak a jelenségek mögött meghúzódó folyamatok teoretikus értelmezésével és értékelésével, legkevésbé megítélésével, és természetesen igyekeztek értékmentesek maradni abban is, hogy javaslatokat sem fogalmaztak meg a vázolt problémák megoldására. Nyilvánvalóan ez utóbbiak nem is tartozhatnak a statisztika tárgykörébe, hiszen éppen e tevékenység lényegét sértik. A leíró statisztika — lényegétől, igazi tartalmától megfosztott — pusztán formai folytatása a tervjelentés műfaja, amely hosszú ideig (néhány kivételtől, belső titkos anyagtól eltekintve) az elemzések egyetlen módját jelentette, és nem csupán a valóságtól idegen jelenségekről adott „tájékoztatót”, hanem sok esetben a határozatok végrehajtásának bizonyítására is kényszerült. Nem véletlen, hogy később, amikor a statisztikai felmérések már másfajta értékeléseket is tartalmaztak, akkor ezek inkább elméleti jellegű, szociológiai elemzések voltak, és szinte teljesen szakítottak a leíró statisztika hagyományaival. Ez gyakran oda vezetett, hogy az adatok csak illusztrációként szolgáltak bizonyos prekonceptiók bizonyításához, és nem fordítva, az adatok pontos elemzésével jutottak el lényegi társadalmi problémák megfogalmazásához. A táblaelemzés, az adatértékelés hagyományos és a statisztika lényegéhez tartozó műfaja pedig lényegében eltűnt a porondról.

A felsorolásban illusztrációként használt példák valószínűleg tetszés szerint bővíthetők lennének, és a Statisztikai Hivatal és a megfigyelési rendszer konkrét programjának megfogalmazásakor bővítésre is szorulnak (ezt természetesen adott területek szakstatisztikusainak kellene elvégezniük).

A továbbiakban arról kell ejtenünk néhány szót, hogy jelen körülményeink között miért ütköznek további nehézségekbe egy, a társadalmi jelenségeket viszonylag korrektül mérő statisztikai rendszer kiépítése, még akkor is, ha ez lenne (és remélhetőleg ez lesz) a kormányzat igénye.

A Hivatal elmúlt negyven éves története egyben az adattermelés vertikumának nem szerencsés feldarabolását is jelentette. Az egyes tevékenységek önálló szervezeti egységekké történő szétválasztása nyomán nem az optimális adatelőállítás szempontjai érvényesültek. Ellenkezőleg: rövid időn belül önálló érdekcsoportok alakultak ki, amelyek egymásnak és általában az információ-szolgáltatás hatékonyságának rovására fejtették ki tevékenységüket.

Ebben a folyamatban a legfontosabb esemény az adatok rögzítésének, tárolásának, feldolgozásának végrehajtására hivatott számítástechnikai háttérrezsegek különválása volt, de idesorolható a hivatali adatok publikálását megvalósító Kiadó „önállósulása” is.

1. A számítástechnika érdemi térhódítására a hatvanas évek végén, az első igazán nagyteljesítményű ICL-számítógép beszerzésével nyílt lehetőség; ez nyitotta meg az utat, hogy először az 1970-es Népszámlálás adatait, majd a Hivatal egyre több éves adatgyűjtését is géppel dolgozzák fel; ez teremtette meg a számítógépes adattárolás, feldolgozás általánossá, tömegessé válását a statisztikában. A Kormány — éppen a statisztika fejlesztése érdekében — az akkor a szocialista országok számára hozzáférhető lehető legfejlettebb technikai színvonalú gépet vásárolta meg. Ez nyilvánvalóan ugrás volt a sötétbe, hiszen ilyen méretű gép felhasználásával kapcsolatos tapasztalatok még alig voltak Magyarországon. A statisztikusok nagy várakozással tekintettek a gépi feldolgozások adta lehetőségekre, hiszen bizni lehetett abban, hogy a számítógépes adatfeldolgozás a nem-elektronikus technikáknál lényegesen gyorsabb lesz, és az eddigieknél nagyságrendekkel nagyobb variációs lehetőségeket teremt az adatközlésekben, a különböző statisztikai mutatók alakításában, matematikai-statisztikai módszerek alkalmazásában. Ezek a várakozások csak részben teljesültek. A feldolgozások mennyisége kétségkívül növekedett. A feldolgozások minősége azonban nem javult a statisztikusok által elvárt mértékben. Kezdetben ugyanis a számítástechnikai infrastruktúra — ha úgy tetszik, a számítástechnikai kultúra — nem volt a modern technikával azonos színvonalú. Miközben pedig ez a kultúra felnőtt a gép adta lehetőségekhez, aközben egyre bürokratikusabb és merevebb lett a Hivatal és a Számítóközpont kapcsolata. A KSH Számítóközpontja önálló érdekközponttá vált. Ennek szükségszerű következménye, hogy a statisztikusok és a számítástechnikusok kapcsolata nem a munkatársak egyenrangú viszonyává fejlődött, nem alakult ki egy olyan munkakapcsolat, amelynek során mindkét fél a saját szaktudásával hozzájárul a feladatok megoldásához.² Hangsúlyozni kell, hogy e tünetek, valamint a Hivatal és a Számítóközpont folyamatosan romló viszonyának hátterében általánosabb okok is meghúzódnak, amelyek számos hasonlóságot mutatnak a hazai számítástechnika „fejlődésével”. A számítástechnika fejletlensége Magyarországon monopolhelyzetbe hozta azokat a keveseket, akik a számítógépek használatához szükséges tudás birtokában voltak. A rendkívül költséges beruházásokat igénylő önálló számítóközpontok beruházására azonban nem volt pénz, illetve a merev központosított gazdasági szerkezet erre nem is adott lehetőséget. Számos vállalat vásárolt számítógépet a hetvenes években, alakított ki kis, közepes és nagy számítóközpontot a vállalati tevékenység számbavételére, szabályozására. Nem minősítjük itt ezeknek a vállalkozásoknak a sikerét, illetve nem foglalkozunk azzal a kérdéssel, hogy

ezek a beruházások növelték-e a vállalati gazdálkodás hatékonyságát. E folyamatban most azt kell hangsúlyozni, hogy az így létesített számítóközpontok az önálló vállalkozási formák kialakításakor sorra váltak le a vállalatokról, és GKM-k, VGKM-k, kisszövetkezetek formájában most már mint megrendelőnek végezték el azokat a feladatokat az anyavállalatoknak, amelyeknek elvégzésére létrehozták őket — természetesen a vállalat által vásárolt gép, és biztosított infrastruktúra segítségével. Mindezt persze lehetővé tette, hogy nem-szakemberek számára nem megbecsülhető az a programozói tudás, az a gépidőmennyiség, amely egy-egy feladat elvégzéséhez szükséges, és ha az erre vonatkozó tudást monopolizálják, akkor ez a tevékenység korlátlan ideig folytatható. Nem szükséges bizonyítani, hogy milyen károkat okoz ez a statisztikában. A „farkok csóválja a kutyát” tipikus esete ez. A statisztikai hivatalok csak akkor tudnak működni, ha az adatfeldolgozási háttér szolgálja munkájukat, nem pedig fordítva: a hivatalok vannak kiszolgáltatva egy valójában kiszolgáló funkcióra hivatott intézménynek.

2. Némileg hasonló folyamatok zajlottak le a KSH részére szintén költségvetésből létrehozott és időközben önálló vállalattá átalakult Statisztikai Kiadó Vállalat esetében. A Hivatal itt is egy a sok megrendelő közül, és bár a Kiadó több-kevesebb hibával, csúsztatással teljesíti a hivatali munkatervből reá háruló megrendeléseket, a hirtelen jött igények már nem építhetők be a teljesíthetők közé, hiszen azok helyét már elfoglalták a külső megrendelők. Nem állíthatjuk, hogy a statisztikai kiadványokért tömegek állnának sorba, szükség van tehát jól fizető megrendelésekre is, amelyek — mint a legtöbb kiadóban — dotálják a főtevékenység (hangsúlyozzuk, a főtevékenység!) zavartalan teljesítését. A helyes arányokat kell tehát megtalálni.

3. Az adattermelés vertikumának fenti feldarabolása mellett másfajta szervezeti változások is lezajlottak a Hivatalban. Az adatgyűjtések korszerűsítése során elsősorban technokrata megfontolásból olyan új „vertikumok” keletkeztek, amelyek eredeti céljukat tekintve a már lassan áttekinthetetlennek tűnő statisztikai adatgyűjtési rendszert „koordinálják”, továbbá a módszertani fejlesztést szolgálják. Tényleges működésük azonban egy bürokratikus apparátus kiépülésének tekinthető, ellenőrző hatalmat gyakorolnak az adatgyűjtést végző osztályok felett, és nemcsak, hogy nem szolgálják az adatgyűjtési rendszer továbbfejlesztését, megújítását, hanem inkább annak rugalmatlanságát konzerválják.

Az eddigiekben megkíséreltük felvázolni a statisztika válságát előidéző szakmai okokat, majd azokat a belső szervezeti problémákat, amelyek szintén hozzájárultak a feszültségek kialakulásához. Befejezésül szűkebben vett szakterületünk — a társadalomstatisztika — néhány speciális kérdését vetjük fel.

A társadalomstatisztika különleges helyzete egyebek között abból fakad, hogy a bázisát alkotó adatgyűjtések lakossági megkérdezéseken alapulnak. A statisztikának az az ága, amelynek művelése állandó kapcsolatot feltételez a lakossággal mint adatszolgáltatóval. Nyilvánvaló, hogy a lakosság magatartása meghatározza a kapott információk minőségét. Már utaltunk rá, hogy a Statisztikai Hivatal és a Kormány közé az elmúlt évtizedekben egyenlőségjelet tett a közvélemény. Így a lakosság együttműködési készsége az adatszolgáltatás minőségében

közvetlenül is megjelenik, más szóval a társadalomstatisztikai információk színvonala nemcsak belső szakmai kérdés, hanem e viszonyoknak is függvénye.

Itt, más megvilágításban, újra kell szólnunk az utóbbi években egyre mélyülő bizalmi válságról. Ez erősen befolyásolja a lakossági adatgyűjtések lehetőségeit, színvonalát is. A külföldi adattárak, népszámlálási kötetek függelékeiben megtalálható kérdőívek áttekintésekor irigykedve láthatjuk, hogy azokban az országokban, ahol az emberek jobban bíznak a kormányban, s így a statisztikában is, mi mindent meg lehet kérdezni. Ezzel szemben Magyarországon az adatgyűjtések tervezésekor a lényeges szempontok között szerepel, hogy bizonyos kérdések feltehető-e vagy sem. Más szóval, nem lesz-e olyan mértékű az adatok letagadása, a lakosság által történő meghamisítása, hogy már nem érdemes pénzt költeni rá. Ebben az összefüggésben kell szólnunk azokról a problémákról, hogy a bizalom általános hiánya mellett egy további félelem is él a lakosságban: nevezetesen, hogy a jövedelméről, vagyoni helyzetéről stb. szóló adatokat ellene felhasználják. Más szóval, hogy a statisztikai törvényben foglaltakkal ellentétben az adatokat nem csupán statisztikai célra használják, hanem más állami szervnek kiadják.

Speciális módon vetődik fel ez a probléma napjainkban, amikor a számítástechnika fejlődésével lehetővé válik az egyes nyilvántartások összekapcsolása. Nem térhetünk ki most ennek a problémakörnek a személyiségi jogok védelmével való kapcsolatára, az Állami Népszámlálási Nyilvántartásnak az 1990. évi Népszámlálásba való — véleményünk szerint nem elfogadható — bekapcsolódására, mert ez külön elemzést igényelne.³

A társadalomstatisztika lakossági adatgyűjtésének két fő formája van:

a) a rendszerint tíz évenként végrehajtott népszámlálások, valamint
b) a legkülönbözőbb területeken és formában végrehajtott reprezentatív adatfelvételek.

a) A népszámlálások a társadalomstatisztika legrégebb, legnagyobb hagyományokra visszatekintő és kétségtelenül a legfontosabb forrásai. Ezeket az adatforrásokat nem csupán a statisztikai tudomány használja több, mint egy évszázada, hanem folyamatos forrása a történettudományoknak, a közgazdaságtudománynak, de részben más társadalomtudományoknak is. Napjaink egyik fő kérdése — még a legfejlettebb számítástechnikával rendelkező országokban is —, hogy a népszámlálási nyilvántartások kifejlesztése után van-e még szükség egyáltalán népszámlálásokra?

Nem tagadható, hogy a nyilvántartások elvben bizonyos témakörökben helyettesíthetik a népszámlálási információkat. Ma Magyarországon két okból elfogadhatatlan a népszámlálási nyilvántartás bevonása a népszámlálási felvételbe. Egyrészt a már említett bizalmi válság teszi lehetetlenné ma az összekapcsolódást. A másik korlátozó tényező, hogy számos jel mutat arra: a népszámlálási nyilvántartás ma nem tud olyan adatokat nyújtani, amelyek — optimális költség-felhasználás mellett — pótolnák az eddig népszámlálásból nyert információkat.

Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy a népszámlálásból származó információknak csak kis hányadánál alapkövetelmény a teljesség. Amikor majd ezek az adatok biztonsággal és a lakosság egyetértésével átvehe-

tők a nyilvántartásokból, akkor — sok ország gyakorlatához hasonlóan — nálunk is át lehet majd térni a reprezentatív alapon végrehajtott népszámlálásokra, amelyek valóban olcsóbbak, könnyebben hajthatók végre és dolgozhatók fel, mint a teljeskörű összeírások.

b) A társadalomról szóló információk gyűjtése már a két világháború között is gyakran kiegészült a lakosság egy-egy rétegének megfigyelésével, illetve — a matematikai-statisztikai módszerek elterjedésével — a teljes sokaságot jellemző adatokat produkáló reprezentatív adatfelvételek lebonyolításával. (A nemzetközi gyakorlat is egyre inkább ezt az utat követi.)

Ezek a felvételek több szempontból is jól egészítik ki a népszámlálásokat. Egyrészt gyorsan tudnak reagálni az új jelenségekre, az aktuális problémákra. Másrészt lehetőséget adnak egy-egy társadalmi jelenség mélyebb, részletesebb vizsgálatára. A reprezentatív felvételek egy részét bizonyos rendszerességgel szükséges végrehajtani, így ezek néhány évre előre tervezhetők is. (Ilyenek a jövedelmi felvételek, a háztartás-statisztikai adatgyűjtések, bizonyos mértékig az időmérleg-felvételek stb.)

A reprezentatív felvételekhez hozzátartozik az is azonban, hogy éppen a nem várt folyamatok kialakulásának, létrejöttének, összetevőinek gyors feltérképezésére alkalmas módszert kínálnak. Az ilyen típusú gyors, rugalmas felvételekre már az eddigiekben is lényegesen nagyobb számban lett volna szükség, és az egyre szaporodó társadalmi szervezetek, pártok minden bizonnyal rendelni is fognak ilyen felvételeket.

A statisztikai megfigyelési rendszer átalakulásának kívánatos iránya egyetlen szóval is összegeezhető: *rugalmassá* kell válnia. Meg kell teremtenie (fel kell támasztania) önmagában azt a képességet, hogy a mindenkori gazdasági és társadalmi igényeknek optimálisan meg tudjon felelni. Nem arra van tehát szükség, hogy *tabula rasat* csinálva, most valaminő, statisztikus szakemberekből, független szakértőkből vagy bármilyen tetszőleges összetételben felállított bizottság eldöntse, hogy ezentúl milyen jelenségeket és milyen módszerrel kell megfigyelni és publikálni. A statisztikának arra kell törekednie, hogy a tanulmányban vázolt bénító kötöttségeitől megszabadulva, azt a képességet alakítsa ki magában, amely egyszerre teszi lehetővé az 1948 előtti szakma hagyományainak újjáélesztését és a jelenhez alkalmazkodó új módszerek kidolgozását. Ehhez természetesen elsősorban eddigi politikai, ideológiai kötelekeit kell levetnie, át kell értékelődnie államigazgatási szerepkörének. Mindezekről már szoltunk az előzőekben. Nem említettük azonban a belső feltételt. Rutinmunkára szoktatott-kényszerített, az államigazgatási fegyelem eszközével kordában tartott, autonómiájától és önbizalmától megfosztott és az elmúlt évtizedekben kiskorúságra kárhoztatott apparátus képtelen felelősséget vállalni. Márpedig a rugalmasság, a permanens alakulni-tudás át nem hárítható felelősséggel jár, ehhez pedig olyan hivatali rendre van szükség, amelyben ez a felelősség vállalható.

Jegyzetek

1. A magyar statisztikai gyakorlatban a helyi információigény megfogalmazásának van hagyománya. A helyi önkormányzat érdekei a fővárosban olyan erőteljesek voltak, hogy hozzájárultak Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának létrejöttéhez (1869-ben, nem

sokkal a Központi Statisztikai Hivatal megalakulása után), amelynek tevékenysége mind Magyarországon, mind nemzetközileg is kiemelkedő produkciókban testesült meg. A statisztikai szervezetek kialakulásának során egész Európában önálló fejezetet jelentett a helyi, elsősorban a nagyvárosi statisztikai hivatalok létrejötte. Erről a folyamatról ír Thirring Gusztáv a Városi Szemle 1926-os évfolyamában: „Hogy a nagy közületek közül először az államok érezték a statisztikai hivatalok felállításának szükségességét, annak magyarázata abban van, hogy az államkormányzat minden céltudatos ténykedése a közállapotok ismeretét tételezi fel, ezt pedig csak a statisztikai megfigyelés nyújthatja neki. Ellenben sokkal később ébredtek ennek tudatára a városok, azok közül is leghamarabb a nagyvárosok. A helyi önkormányzat — úgy látszik — soká képes volt különleges megfigyelő szervek (statisztikai hivatalok) nélkül is ellátni teendőit, de abban az arányban, amint a népesség növekedésével és a városi élet komplikáltabbá válásával a közállapotok áttekinthetése megnehezült, a nagyvárosok is felismerték oly szerv szükségességét, amely a közállapotok állandó megfigyelésével a közigazgatásnak mintegy szemévé váljék. A városi statisztikai hivatal a városi önkormányzatnak egy fontos szerve, működésében tehát ehhez alkalmazkodni, s az ő érdekeit szem előtt tartani köteles. Az állami statisztika egész rendszerre ellenben az országos szempontok szerint igazodik. Az állami és városi statisztika között tehát szerves összefüggés nincs, ezért a városi statisztika szervezete nem rendelhető alá az országos statisztikának, s abba nem olvasztható bele. Azok a kísérletek, amelyek erre vonatkozólag Szovjet-Oroszországban történtek, ahol a Zemsztyóvok (tartományok, vidékek) statisztikai hivatalai a központi hivatalnak *fiókjai* gyanánt szerepelnek, a városokra nézve követendő példák gyanánt semmiképpen sem fogadhatók el... Minden statisztikai hivatalnak, legyen ez birodalmi, országos, tartományi, járási vagy városi, *önálló*nak és *független*nek kell lennie.” Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalát korábbi formájában 1949-ben megszüntették. A statisztika szervezeti rendszerében bekövetkezett háború utáni változások jóval mélyrehatóbbak voltak, mint ahogy azt Thirring Gusztáv ebben a tanulmányban elképzelhette. Es ez a folyamat, amelynek során az 1952-ben alakult megyei igazgatóságok és járási felügyelőségek most már a Központi Statisztikai Hivatal igazi „fiókjai” és „lebonított” feladatainak végrehajtóivá váltak, a statisztika szervezetének teljes átalakulását jelezte.

2. Ennek egyik jellegzetes tünete, hogy konkrét táblarendeléseket kell leadni egy-másfél évvel a társadalomstatisztikai felvételek lebonyolítása előtt, különben nem tudják beilleszteni a SZK munkatervébe. Ez implicit módon azt feltételezi, hogy a statisztikus jóval az adatfelvétel előtt már tételesen tudja, hogy melyek az adott témakörben a releváns statisztikai összefüggések. Ez különösen az egyszeri adatfelvételek esetében válik groteszkké, hiszen ezek olyan társadalmi jelenségeket mérnek, amelyekről csak kutatói megfigyelések és előfeltevések léteznek. Az adatfelvételek ezeknek az előfeltevéseknek a tesztelésére szolgálnak, és a feldolgozások éppen ezeknek a feltételezett összefüggéseknek a verifikálására vagy elvetésére, és nem várt új összefüggések feltárására lennének alkalmasak, ha a már rendelkezésre álló alapmegozslások birtokában lehetne — méghozzá folyamatosan — táblákat, számításokat, mutatókat, csoportosításokat megrendelni. A jelenlegi számítógépes gyakorlat mellett a statisztikus legfeljebb azt konstatálhatja az eredmények birtokában, hogy előfeltevéseinek egy része igaznak bizonyult, más része nem. Ezt követően leadhat további új megrendeléseket a Számítóközpontnak, másfél-két év múlva megkapja az eredményt, és eltűnődhet azon, hogy az összefüggések érvényesek-e még vagy már elavultak. Azaz: a modern számítógépes technika tényleges lehetőségei nem kerülnek kihasználásra, a gépek kapacitása főként emberi munkaerő kiváltására szolgál, alig járul hozzá a statisztikai feldolgozások fejlesztéséhez.

3. Az Állami Népszámlálástörvény Hivatalnak az 1990-es Népszámlálásba történő bekapcsolódása a Hivatalon belül megalakult autonóm szakmai szerveződés, a Statisztikus Kör nyomására megnyugtató módon rendeződött az e tanulmány végleges formába öntését követő hetekben. Ennek tudatában sem érezzük azonban, hogy a probléma — általánosabb értelemben — aktualitását veszítette volna. Azóta sem tisztázódott ugyanis a KSH felügyelete alá tartozó, de belügyi és honvédelmi feladatokat is ellátó népességnyilvántartás és a Hivatal szerep- és hatásköre, a két szervezet egymáshoz való tényleges viszonya.